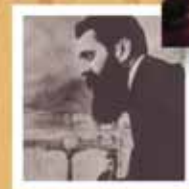

Deel 1

Joden in Europa tot 1945

Lesmateriaal over joodse geschiedenis en antisemitisme
Anne Frank Stichting

1 Joods?

Je bent joods als je moeder joods is. Dat is de godsdienstige regel. Volgens sommigen ben je ook joods, als alleen je vader joods is. Kun je joods worden? Ja, maar dan moet je eerst een examen afleggen over de joodse heilige boeken, de Tora en de Talmoed.

Waarom iemand zich joods noemt, verschilt per persoon. Gelovige joden leven volgens de regels van het jodendom en houden zich aan de eetgewoonten. Ze eten bijvoorbeeld geen varkensvlees.

Ze vieren joodse feestdagen en gaan naar de **synagoge**, het gebedshuis van de joden. Anderen doen dat niet, maar voelen zich wel verbonden met elkaar door de geschiedenis van hun voorouders. Er zijn ook joden die niets met hun joodse afkomst hebben.

Sara, 16 jaar, Amsterdam

Grootouders: Amsterdam

I ♥ Shoppen, films (romantisch en horror)

Joods? Zo ben ik opgevoed. Het geeft me houvast. Ik ga graag op zaterdagmiddag naar de synagoge, ook omdat ik dan mijn vrienden zie. Onze vrije dag, de sabbat, begint op vrijdagavond. Dan is het heel gezellig en eten we lekker en lang.

Jacob, 15 jaar, Kopenhagen (Denemarken)

Grootouders: Polen, Hongarije, Denemarken

I ♥ Met mijn vrienden optrekken

Joods? Mijn vader komt uit Israël. Thuis vieren we Chanoeka. Dat lijkt op Kerst. Mijn moeder is joods geworden. Met haar familie vieren we thuis ook Kerstmis.

Jouw kaart

Vul jouw kaart in.

Naam: _____

Geboorteplaats: _____

Grootouders komen uit: _____

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

I ♥ _____

Dit geloof spreekt mij aan: _____

_____

_____

_____

_____

Deze twee dingen vind ik belangrijk in het leven:

1. _____

2. _____

Opdrachten

1. Wie zeggen ze dat je bent?

Hieronder vind je een aantal uitspraken over identiteit. Lees ze door.

'Als mijn theorie succesvol wordt, dan zal Duitsland zeggen dat ik een Duitser ben en zal Frankrijk mij een wereldburger noemen. Maar blijkt mijn theorie niet te kloppen, dan zal Frankrijk zeggen dat ik een Duitser ben en zal Duitsland mij een jood noemen.'

Albert Einstein, natuurwetenschapper (1879-1955)

'Als ik ergens binnenkom, zullen mensen nooit denken: hé, daar heb je een Nederlander. Ik heb tenslotte geen blauwe ogen en blonde haren, maar ik voel me evenveel Nederlander als Surinamer. Ik ben hier geboren, ik werk hier en ik betaal me suf aan belasting. Toch zien mensen mij als allochtoon: het beestje moet een naampje hebben.'

Jörgen Raymann, comedian en programmamaker

'Ik hou van acteren, maar niet van al het gedoe dat erbij hoort. Mensen willen alles van me weten en lezen allerlei verhalen over mij. Daardoor raakt je identiteit helemaal vermengd met hoe mensen je zien.'

Nicole Kidman, actrice

A. Kies één uitspraak. Leg in je eigen woorden uit wat er staat.

B. Welke van de volgende twee zinnen slaat op jou?

Kruis die aan en maak de zin af.

☐ Ja, ik word wel beïnvloed door wat anderen van mij zeggen, want...

☐ Nee, ik word niet beïnvloed door wat anderen van mij zeggen, want...

2. Jouw grootouders

A. Maak met je klas een lijst van de geboorteplaatsen van alle grootouders. Bedenk een manier om hun migratie op een kaartje weer te geven.

B. Waarom verlaten mensen hun geboorteplaats of land? Noem drie redenen.

- 1.
- 2.
- 3.

C. Noem één voordeel en één nadeel als je (groot)ouders uit een ander land komen.

Voordeel:

Nadeel:

2 Waarom wonen joden zo verspreid?

In en rond het gebied dat nu Israël heet, ontstond duizenden jaren geleden het jodendom. Joden geloofden in één god en vereerden geen andere goden of koningen. Niet alle heersers respecteerden dat en soms werden joden onderdrukt of verdreven. Er woonden daarom ook joden in bijvoorbeeld Mesopotamië (Irak) en Egypte.

Diaspora

Regelmatig keerden er joden terug naar Jeruzalem en omgeving. Maar in het jaar 70 na Christus kwam daar een einde aan. Joden kwamen toen in opstand tegen de Romeinen. Die waren ook in Jeruzalem al lange tijd aan de macht. Romeinse soldaten traden hard op. Ze vernielden de joodse tempel en namen opstandelingen als slaven mee naar Rome. Andere joden trokken naar Griekse, Turkse en andere havensteden rond de Middellandse Zee, waar vaak al langer joden woonden. Toen was de diaspora echt begonnen.

Diaspora is een Grieks woord en betekent verspreiding of verstrooiing. Met de joodse diaspora wordt bedoeld dat joden overal verspreid buiten Israël wonen. Diaspora is een belangrijk woord in de joodse geschiedenis.

Beschuldiging

In Europa leefden joden vanaf de middeleeuwen als minderheid temidden van christenen. Dat ging niet altijd goed. Sommige leiders verboden christenen met joden om te gaan. Of ze beschuldigden de joden ervan Jezus Christus te hebben gedood door hem te kruisigen. Eeuwenlang leidde deze valse beschuldiging tot geweld tegen joden.

De klagmuur in Jeruzalem. Deze muur is het enige deel dat is overgebleven van de grootste tempel in Jeruzalem.

Uit de hele wereld komen joden hier om te bidden. Een stukje hoger staat de Al-Aksamoskee, een heilige plek voor moslims.

Córdoba bijvoorbeeld

Al in de eerste eeuwen na Christus woonden er joden in Spanje. Daar werd hun vrijheid steeds meer ingeperkt door de christelijke overheersers. De joden kregen het beter toen in het jaar 711 moslims uit Noord-Afrika Spanje binnenvielen. In de eeuwen daarna kwam onder hun bestuur een rijke cultuur tot stand. In de Spaanse steden werden prachtige paleizen gebouwd. Córdoba werd de modernste stad van Europa, met straatverlichting, waterleiding en badhuizen. Kunstenaars en wetenschappers uit de hele wereld troffen elkaar daar, moslims, joden en christenen. Arabisch, Hebreeuws, Latijn en Grieks werd er gelezen en vertaald. Met zorg werden Tora's, bijbels en korans vormgegeven. En wie geopereerd moest worden, kon het beste in Córdoba terecht.

Na 1100 kwamen islamitische vorsten aan de macht die minder tolerant waren. Maar ook christelijke leiders kregen steeds meer gebied in handen. Uiteindelijk werd heel Spanje christelijk. Joden werden gedwongen zich te bekeren tot het christendom. In 1492 moesten alle joden en moslims het land uit. De meeste joden vluchtten naar Noord-Afrika, Griekenland en Turkije. Anderen gingen naar Italië, Oost-Europa of de Nederlanden. De synagoge van Córdoba werd een ziekenhuis, de moskee werd een kathedraal.

Mozes Maimonides (1135-1204) was een joodse geleerde, die Arabisch én Hebreeuws kende. Met zijn familie verliet hij Córdoba, uit angst voor de machthebbers die joden tot de islam wilden bekeren. Maimonides trok van Fez in Marokko, naar Caïro, in Egypte, waar hij handelaar, rabbijn en lijfarts van de sultan werd. Daar stierf hij. Zijn graf is in Israël, zijn standbeeld in Córdoba.

Noord-Amerika
5.600.000

Zuid- en
Midden-Amerika
400.000

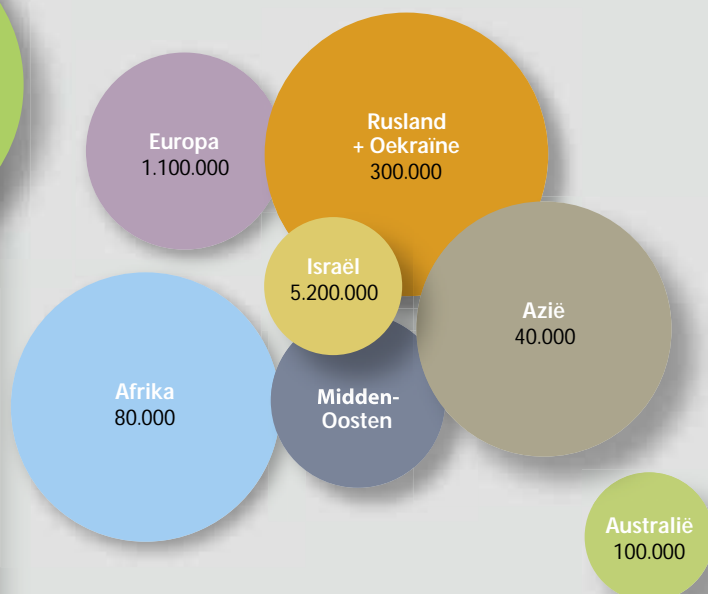
Opdrachten

1. Diaspora

A. Wat betekent het woord 'diaspora'?

B. Vóór de Tweede Wereldoorlog woonden de meeste joden in Europa. In het diagram zie je waar joden nu vooral wonen.

In welke twee gebieden wonen de meeste joden?

C. Hoeveel joden wonen in Nederland, denk je?

En hoeveel moslims, christenen, hindoes en niet-gelovigen?

Discussieer hierover met je klas.

2. Gouden Tijd

De tijd tussen 711 en 1100 in Spanje wordt wel 'een gouden tijd' genoemd. Lees de tekst over Córdoba.

Geef twee voorbeelden waaruit dat blijkt.

Dionisio Baixeras maakte in 1885 dit schilderij van geleerden in het paleis van Abd ar-Rahman III, bij Córdoba. Hoewel niet altijd vreedzaam, was het bijzonder dat joden, moslims en christenen eeuwenlang samenwoonden.

3 Hoezo zondebok?

In de vroege middeleeuwen vond je in het westen en midden van Europa levendige buurten met joodse handelaren, timmerlieden, artsen, apothekers, zilver- en goudsmiden. De kruistochten en de pest maakten daar een einde aan.

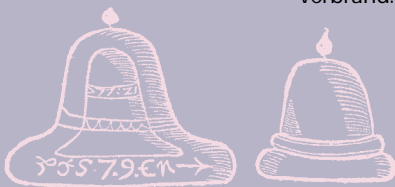
Kruistochten

Christelijke legers trokken omstreeks 1100 door Europa. Zij hadden van de paus opdracht gekregen om de moslims uit Jeruzalem te verdrijven. Onderweg vielen ze 'ongelovigen' aan, vooral joden moesten het ontgelden. Tijdens deze kruistochten werden duizenden joden vermoord.

De pest

In de veertiende eeuw bedreigde de pest heel Europa. Hoge koorts, bulten en zweren. Dat waren de tekenen. Niemand kon verklaren waar de ziekte vandaan kwam en waarom zoveel mensen eraan stierven. De joden kregen de schuld. Anders gezegd: zij werden de **zondebok**. Het gerucht ging dat zij gif in de waterbronnen hadden gestrooid en zo de ziekte hadden verspreid. Velen geloofden dat. Overal werden joden mishandeld of gedood. Ook in Nederland. Ondermeer in Zutphen, Arnhem, Deventer, Utrecht en Gouda werden joden levend verbrand.

Frankfurter Juden Schäutzel.
Form der Hüth.

Kruisvaarders vielen joden aan. De joden zijn te herkennen aan de hoed, die zij in sommige delen van Europa moesten dragen. Of ze waren verplicht een gele ring op hun kleding te zetten. (Afbelding uit bijbel van circa 1250)

Joodse kinderen in de wijk Kazimierz in Krakau, vóór de Tweede Wereldoorlog.

Krakau bijvoorbeeld

Krakau werd in de zestiende eeuw een belangrijke stad voor de joden in Polen. De Tora werd er bestudeerd en rabbijnen schreven er leefregels speciaal voor joden in Oost-Europa. Synagogen en studiehuizen sierden de joodse wijk Kazimierz in Krakau. Veel gebouwen van toen staan er nu nog.

De Poolse koning Kasimir heette de joden in de veertiende eeuw van harte welkom. Hij benadrukte dat joden elk beroep mochten uitoefenen en overal mochten wonen.

Sinds 1990 is er ieder jaar een joods cultureel festival in Krakau.

Door de kruistochten en de pest hadden joden vaak niets meer. Ze moesten bedelen of ze leefden van handel in vossen of goedkope spullen. Joden die naar Polen of Litouwen vluchtten, hadden meer kansen. Daar werden ze hartelijk ontvangen door de machthebbers. Want die hoopten dat joden konden bijdragen aan de welvaart van hun land. Grond mochten de joden niet hebben, maar hun geloof konden ze wel uitoefenen.

Koning Kasimir verleent joden rechten.

De joodse gemeenschappen in Oost-Europa bleven bestaan, hoewel honderdduizenden joden de dood vonden bij enorme geweldsuitbarstingen halverwege de zeventiende eeuw. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog was 10% van de Polen joods. In sommige steden waren de joden zelfs in de meerderheid. Van de inwoners van Vilnius, de huidige hoofdstad van Litouwen, was in 1939 de helft joods.

Opdrachten

1. Tekens

Hierboven zie je hoe de koning van Frankrijk in 1182 de joden het land uitwijst. Joden moesten toen herkenbaar zijn.

A. Waaraan herken je de joden op deze afbeelding?

B. Gingen alle koningen in de middeleeuwen zo met joden om? Geef een voorbeeld.

2. Zondebok

Lees het stukje over de pest.

A. Wat wordt bedoeld met zondebok?

B. Denk je dat zondebokken vaker voorkomen? Maak je antwoord duidelijk met een voorbeeld.

4 Mazzel in Mokum

In 1650 kregen Portugese joden toestemming om in Amsterdam een synagoge te bouwen. Ernaast kwam de synagoge voor joden uit Duitsland en Oost-Europa.

In 1497 werden de joden uit Portugal verbannen. Onder hen waren joden die vijf jaar eerder Spanje al hadden moeten verlaten. Zelfs de joden die tot christen waren gedoopt, bleken er niet meer veilig te zijn. Velen van hen trokken weg, onder meer naar de Nederlanden.

Gilden en geld

In Europa mochten joden veel beroepen niet uitoefenen, omdat je daarvoor lid moest zijn van een gilde. Een **gilde** is een vereniging van mensen met hetzelfde beroep. Kappers, timmerlieden, smeden of bakkers hadden een eigen gilde, maar alleen christenen konden daarvan lid zijn. Joden dus niet. Joden mochten bijvoorbeeld wel arts worden, op straat spullen verhandelen of diamantslijpen. Die beroepen hadden geen gilde.

De joden hadden nog een mogelijkheid om in hun onderhoud te voorzien: de geldhandel. Dat was namelijk voor christenen lange tijd verboden. Vorsten in Spanje

of Polen hadden daarom vaak joodse adviseurs voor hun geldzaken. Sommige joden werden rijk, maar de meeste joden waren eenvoudige ambachtslieden of kleine handelaren. Toen christenen later wel bankier mochten worden, probeerden ze van hun joodse concurrenten af te komen door hen af te beelden als afpersers.

Vooroordeel

Ook nu zijn joden niet rijker dan anderen. Toch denken sommige mensen nog steeds dat alle joden rijk zijn en handig zijn in geldzaken. Dat idee klopt niet. Het is een van de hardnekkigste vooroordelen over joden.

Ingekleurde ansichtkaart uit 1908. In Amsterdam verkochten veel joden hun waren op de markt en op straat.

Bij een haring horen augurken en uien. Deze zure groenten namen de joden uit Oost-Europa mee. Voor de Tweede Wereldoorlog kende Amsterdam vele joodse zuurhandelaren. Zuurhandel De Leeuw is er nog altijd.

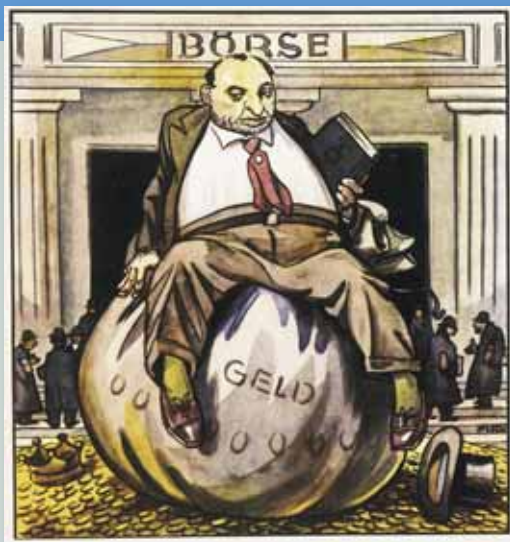
Amsterdam bijvoorbeeld

Amsterdam was aan het einde van de zestiende eeuw zeer in trek bij vluchtelingen. Net als andere minderheden waren de joden er redelijk vrij. Amsterdam had geen getto, zoals veel andere steden in Europa. Dat was een buurt alleen voor joden die bestuurders konden afsluiten. De Portugese joden waren welkom, omdat zij konden zorgen voor producten uit Portugal en de Portugese koloniën. Schepen met suiker, hout, koffie, tabak en katoen voeren naar Amsterdam. Zo groeide ook door de Portugese joden de welvaart van de zeventiende eeuw.

Ook joden uit Duitsland en Oost-Europa kwamen naar Amsterdam, op de vlucht voor oorlogsgeweld en moordpartijen. Zij spraken Jiddisch, een mengeling van Duits, Pools en Hebreeuws. Door hen kwamen 'geintje', 'gozer', 'gabber' en 'mazzel' in het Nederlands terecht. En Amsterdam werd Mokum genoemd. Een andere naam voor Amsterdam was 'het Jeruzalem van het Westen'. Er waren diverse synagogen en er was een Hebreeuwse drukkerij. Toch golden er voor joden wel beperkingen. Zo mochten ze hier minder beroepen uitoefenen dan christenen. Pas in 1795 kregen joden in Amsterdam gelijke rechten, een jaar later in heel Nederland. Joden woonden verspreid over heel Nederland, maar Amsterdam bleef de belangrijkste plaats voor hen. In 1939 was 10% van de Amsterdammers joods.

Opdrachten

1. Vooroordeel

Bekijk dit plaatje uit een Duits kinderboek uit 1938.

A. Welk vooroordeel over joden wordt hier afgebeeld?

B. Leg uit hoe dit vooroordeel ontstond.

C. Waarom is dit een vooroordeel?

Poortje naar de
synagoge in Elburg.

Joodse graven
in Groningen.

2. Op zoek

Welke gebouwen of plekken ken jij die te maken hebben met het jodendom?

A. Noteer de naam van het gebouw of plek of beschrijf wat het is.

B. Schrijf ook op waar het is.

C. Zoek de betekenis of geschiedenis ervan op. Beschrijf die in je eigen woorden.

D. Maak met drie andere leerlingen een collage van wat je samen gevonden hebt. Zie ook www.jhm.nl, www.joods.nl of bijvoorbeeld www.historiejoodsgroningen.nl

5 Strijden voor gelijkheid

Vrijheid en gelijkheid, dat waren de idealen van de negentiende eeuw. Ook de joden kregen gelijke rechten. Gilden waren niet langer alleen voor christenen. Getto's werden afgeschaft. Joden mochten naar de universiteit en joodse wetenschappers en kunstenaars lieten van zich horen. Zij droegen net als de joodse handelaren en industriëlen bij aan de modernisering van Europa.

Antisemitisme

De discriminatie van joden in Europa was niet voorbij. Er kwamen in de negentiende eeuw vooroordelen bij: joden willen de macht over de hele wereld en joden zijn een minderwaardig 'ras'. Jodenhaat kreeg rond 1880 in Duitsland de nieuwe naam **antisemitisme**. De Antisemitische Beweging was de naam van een Duitse actiegroep tegen joden. De aanhangers waren het er niet mee eens dat joden gelijke rechten hadden gekregen en gaven de joden de schuld van de economische crisis die in 1873 uitbrak. Ze waren tegen 'Semieten' en daar bedoelden ze joden mee. Joden waren volgens hen dé vijanden van de Duitsers.

Dreyfus onschuldig

Ook in Frankrijk bestond veel antisemitisme. Dat bleek bij het proces tegen de legerkapitein Dreyfus in 1894. Hij zou geheime informatie hebben doorgespeeld aan Duitsland. De bewijzen tegen Dreyfus klopten niet. Het was duidelijk dat Dreyfus verdacht werd omdat hij joods was. De pers volgde de zaak op de voet. Veel journalisten verspreidden vooral vooroordelen over joden. Dreyfus werd pas na jaren vrijgesproken.

De *emancipatie* van vrouwen kwam pas in de twintigste eeuw op gang. In Duitsland speelden joodse vrouwen daarin een belangrijke rol. In Nederland werd Aletta Jacobs (1854-1929) bekend door haar strijd voor gelijke rechten. Ook zij was joods. Aletta Jacobs was de eerste vrouwelijke arts in Nederland.

De joodse Duitser Levi Strauss (1829-1902) emigreerde met zijn moeder en twee zussen vanuit Zuid-Duitsland naar de Verenigde Staten. Net als vele anderen hoopte hij daar op een beter leven. Zijn broeken werden wereldberoemd.

Albert Einstein

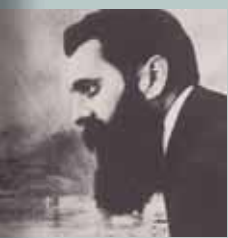
De natuurwetenschapper Albert Einstein (1879-1955) was de trots van Duitsland. Toeristen volgden zijn lessen aan de universiteit in Berlijn, dames bezochten de synagoge als hij daar viool speelde. Einstein werd zich door het antisemitisme (jodenhaat) bewuster van zijn joodse achtergrond. Net als vele andere Duitse wetenschappers, verliet hij in de jaren dertig zijn vaderland.

Pogroms

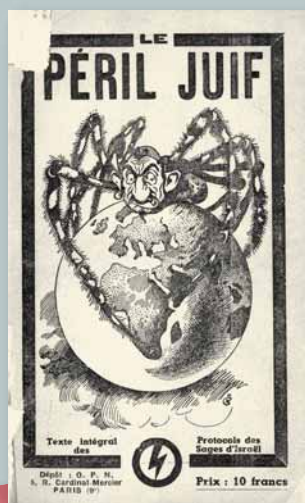
Intussen kregen joden in Oost-Europa het steeds moeilijker. Er vonden regelmatig **pogroms** plaats. Dat zijn massale aanval- len op joden en hun bezittingen, georganiseerd door de overheid. Joden werden vermoord of ver- dreven. Ze gingen westwaarts, net als joden die de armoede wilden ontvluchten. Twee miljoen joden uit Rusland en andere Oost-Europese landen namen tussen 1880 en 1917 de boot naar de Verenigde Staten. Andere joden bleven in de havensteden van Europa of gingen naar Pales- tina.

Kwaadaardige mythe

Begin vorige eeuw verscheen het antisemitische boek 'De Protocollen van de Wijzen van Sion', waarin werd beweerd dat de joden het plan hadden om de macht over de wereld te krijgen. Dit fantasieverhaal is in vele talen uitgegeven en werd heel popu- lair. Een van de lezers was Adolf Hitler. Hij nam deze mythe en andere vooroordelen over joden op in zijn politieke programma. Hitler kwam in 1933 in Duitsland aan de macht.

De Weense journalist Theodor Herzl (1860-1904) had gehoord hoe het publiek 'dood aan de joden' riep tijdens het proces tegen Dreyfus. Herzl was joods, maar niet godsdienstig. Hij had genoeg van het antisemitisme en vond dat joden een eigen staat moesten hebben. Dat werd het doel van zijn bewe- ging, het **zionisme**. In 1897 was de eerste bijeenkomst.

Opdrachten

Amsterdam, 1919

1. Protest

A. Schrijf in je eigen woorden op wat een pogrom is.

B. Maak een bijschrift bij deze foto, alsof je er zelf bij bent geweest.

2. Zionisme

Lees voor deze vraag speciaal de teksten bij Dreyfus en Herzl. Wat hebben zionisme en antisemitisme met elkaar te maken?

3. Protocollen

Hiernaast zie je de Nederlandse (1938) en Franse (1934) uitgave van 'De Protocollen van de Wijzen van Sion'. Bekijk de tekening op het Franse boekje. 'Le péril juif' betekent 'het joodse gevaar'.

A. Wat zie je op de tekening?

B. Wat wilde de tekenaar hiermee beweren?

C. De tekening is antisemitisch, want...

6 Holocaust

Vanaf 1939 bezetten de soldaten van nazi-Duitsland bijna heel Europa. Overal kregen joden te maken met discriminatie. Het begon met wetten speciaal tegen joden. Uiteindelijk werden miljoenen joden in Europa vermoord, de meeste in speciale concentratiekampen.

Hitler

Zoals veel Duitsers was Hitler gefrustreerd omdat hun land grote verliezen had geleden in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). De schulden waren enorm. Hele stukken grond had Duitsland moeten afstaan. Hitler probeerde iedereen ervan te overtuigen dat de joden daarvoor verantwoordelijk waren. Hij zou ervoor strijden de verloren gebieden terug te krijgen. Duitsland zou weer groot worden, met een sterk Duits volk. Daarin waren joden, gehandicapten en 'vreemdelingen' niet gewenst.

Wetten tegen joden

Toen Hitler in 1933 met zijn nazi-partij aan de macht kwam, kregen de joden meteen te maken met discriminatie en geweld. Er kwamen in 1935 speciale wetten tegen joden. Daarin stond bijvoorbeeld dat joden niet meer mochten trouwen met niet-joden. In de jaren daarna werden joden steeds verder geïsoleerd. Ze kregen het stempel 'J' in hun paspoort. Ze moesten een gele ster op hun kleding naaien en ze moesten verhuizen naar een apart deel van de stad dat helemaal afgesloten werd (getto). Dat gebeurde in alle landen die Hitler vanaf 1939 bezette, dus ook in Nederland.

Anne Frank

'Onze vele joodse kennissen worden bij groepjes opgepakt. ... Ze worden gewoon in veewagens naar Westerbork, het grote jodenkamp in Drenthe, gebracht. ... Westerbork moet vreselijk zijn. ... Als 't in Holland al zo erg is, hoe zullen ze dan in de verre en barbaarse streken leven waar ze heengezonden worden? Wij nemen aan dat de meesten vermoord worden. De Engelse radio spreekt van vergassing, misschien is dat wel de vlugste sterfmethode.'

Dit noteerde Anne Frank op 9 oktober 1942 in haar dagboek. Ze was met haar familie van Duitsland naar Nederland gevlucht. Maar ook hier kwamen ze in gevaar en ze moesten onderduiken. Bijna haar hele dagboek schreef ze toen. Op 1 augustus 1944 maakte ze haar laatste aantekeningen. Drie dagen later werd zij met haar ouders, haar zus Margot en de vier andere onderduikers opgepakt. Ze stierf in het concentratiekamp Bergen-Belsen, een paar dagen na Margot. Anne Frank werd 15 jaar.

Alle joden, vanaf zes jaar, moesten een ster op hun kleding dragen.

Miljoenen moorden

In Oost-Europa vonden massamoorden op joden plaats. Vanaf 1942 besloten de nazi's alle joden systematisch te doden in speciale concentratiekampen. In alle bezette landen werden joden opgepakt en onder dwang in goederentreinen naar de kampen vervoerd. Slechts weinigen wisten aan deze deportaties te ontsnappen. Zes miljoen joodse mannen, vrouwen en kinderen zijn omgekomen, vooral in de kampen. Daar stierven ook nog eens miljoenen anderen, onder wie Sinti en Roma, verzetsstrijders, homo's en Jehova's getuigen. Deze enorme massamoord wordt meestal **holocaust** genoemd, dat 'offer' betekent. Een andere naam is **sjoa** dat Hebreeuws is voor 'vernietigende wervelwind'.

Hongaarse joodse vrouwen en kinderen, na aankomst in Auschwitz.

In het concentratiekamp Auschwitz-Birkenau (in bezet Polen) werden tijdens de Tweede Wereldoorlog meer dan een miljoen joden vermoord.

Opdrachten

1. Anne Frank

Lees het stukje dat Anne Frank in haar dagboek schreef.

Wat valt je op?

2. Holocaust of ...

A. De massamoord op joden tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt holocaust genoemd. Welke naam wordt ook wel gebruikt?

B. Welk woord vind jij beter en waarom?

3. Nooit meer Auschwitz

Bekijk de poster uit 2005 bovenaan deze pagina.

A. Leg uit wat racisme met Auschwitz te maken heeft.

B. Wat vind je van de poster? Maak je mening duidelijk. Overleg ook met je buurman of buurvrouw.

Opdrachten

1. De diaspora van de joden in Europa

Maak deze zinnen compleet.

A → Joden verlieten in het jaar 70 Jeruzalem, omdat .....

B → Ooit was de Spaanse stad ..... de modernste stad van Europa. Moslims, christenen en joden leefden er tamelijk vreedzaam. Daar kwam in het jaar ..... definitief een einde aan.

C → In de middeleeuwen moesten joden vluchten voor het geweld tegen hen tijdens de ..... en toen de ..... uitbrak. Veel joden gingen naar ..... en Litouwen. Daar heette koning ..... hen welkom.

D → Rond 1900 verlieten joden massaal Oost-Europa. Door de ..... waren zij hun leven niet meer zeker. Veel joden gingen per boot naar de .....

E Na de Tweede Wereldoorlog verlieten joodse overlevenden Europa. In ..... en ..... probeerden zij een nieuw bestaan op te bouwen.

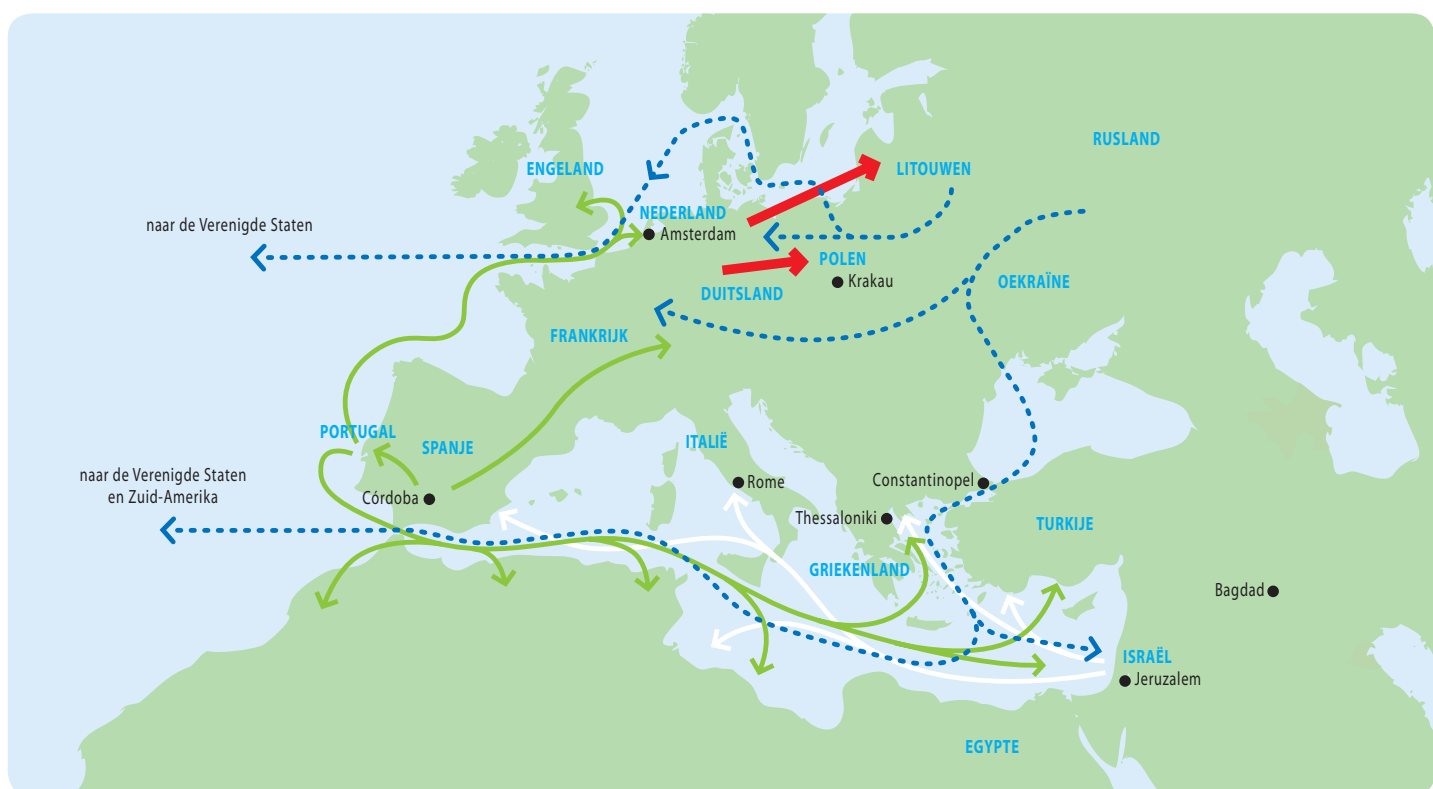
2. Hebreeuws

Wij schrijven hier in Romeinse letters. Arabisch, Chinees, Grieks of Russisch ziet er heel anders uit. Schrijf je voornaam in het Hebreeuws. Je moet dan van rechts naar links schrijven.

Let op: een klinker bestaat niet in het Hebreeuws. Je kunt voor de **a** wel een **א** gebruiken, voor de **u** en de **o** de **ו** en voor de **i** de **י**.

Ken je nog een ander letterschrift? Gebruik dit om je naam ook in het tweede vakje te zetten.

b	ב
g	ג
d	ד
h	ה
v	ו
z	ז
ch	ח
t	ט
y	י
k	כ
l	ל
m	מ
n	נ
s	ס
'	ע
p	פ
ts	צ
q	ק
r	ר
sj	ש
t	ת

3. Synagoge en spijkerbroek

Diaspora
 Gabber
 Jiddisch
 Getto
 Antisemitisme
 Pogrom
 Deportatie
 Bar Mitswa
 Mazzel
 Zionisme
 Tora
 Sjoa
 Holocaust
 Talmoed
 Synagoge
 Spijkerbroek
 Emancipatie
 Talmoed
 Bagel

A. Ken je al deze woorden?

Onderstreep de woorden die je niet kent.

B. Sommige woorden in de lijst zijn negatief omdat ze bijvoorbeeld te maken hebben met discriminatie, vervolging of moord. Andere zijn positief. Dat zijn bijvoorbeeld leuke dingen of interessante gebeurtenissen.

Zet vijf positieve en vijf negatieve woorden in de rijen hieronder.

+	-

Antisemitisme. Oude en nieuwe vooroordelen.

Deel 1

Joden in Europa tot 1945.

[Lesmateriaal over joodse geschiedenis en antisemitisme.](#)

In dit deel lees en zie je wat joods-zijn kan betekenen en hoe het joden in Europa verging, bijvoorbeeld in Spanje, Polen en Nederland. Dit deel eindigt met de Tweede Wereldoorlog, toen bijna zes miljoen joden werden omgebracht.

Deel 2

Antisemitisme, een eeuwige strijd?

[Lesmateriaal over antisemitisme en joodse geschiedenis in Europa na 1945.](#)

In dit deel maak je kennis met Frieda Menco, overlevende van het concentratiekamp Auschwitz en zie je hoe joden een nieuw bestaan opbouwen in en buiten Europa. Onder meer in Israël. Je leest hoe door het conflict daar vooroordelen tegen joden hier toenemen. En waarom dat vooroordelen zijn.

Deel 3

Vooroordelen. You 2?

[Lesmateriaal over discriminatie, racisme en antisemitisme.](#)

Iedereen heeft vooroordelen. Deze kunnen positief of negatief zijn. Jongeren vertellen in dit deel over hun ervaringen. Zo kom je erachter hoe vooroordelen werken. En leer je wat discriminatie, racisme en antisemitisme is.

Met steun van de ODIHR is deze serie bewerkt voor zes andere Europese landen. De ODIHR is een afdeling van de OVSE die projecten steunt over discriminatie en mensenrechten. Zie: www.annefrank.org en www.osce.org/odhr

Ben Ali Libi

de goochelaar

Ben Ali Libi

Willem Wilmink (1936-2003) was een Nederlandse schrijver en dichter. De Tweede Wereldoorlog en de jodenvervolgung hadden op hem diepe indruk gemaakt. Hij schreef een gedicht over één van de slachtoffers: Ben Ali Libi, de goochelaar.

Op een lijst van artiesten, in de oorlog vermoord,
staat een naam waarvan ik nog nooit had gehoord,
dus keek ik er met verwondering naar:
Ben Ali Libi. Goochelaar.

Met een lach en een smoes en een goocheldoos
en een alibi dat-ie zorgvuldig koos,
scharrelde hij de kost bij elkaar:
Ben Ali Libi, de goochelaar.

Toen vonden de vrienden van de Weduwe Rost
dat Nederland nodig moest worden verlost
van het wereldwijd joods-bolsjewistisch gevaar.
Ze bedoelden natuurlijk die goochelaar.

Wie zo dikwijls een duif of een bloem had verstopt,
kon zichzelf niet verstoppen, toen er hard werd geklopt.
Er stond al een overvalwagen klaar
voor Ben Ali Libi, de goochelaar.

In 't concentratiekamp heeft hij misschien
zijn aardigste trucs nog wel eens laten zien
met een lach en een smoes, een misleidend gebaar,
Ben Ali Libi, de goochelaar.

En altijd als ik een schreeuwer zie
met een alternatief voor de democratie,
denk ik: jouw paradijs, hoeveel ruimte is daar
voor Ben Ali Libi, de goochelaar.

Du, kleiner Schlemihl,
er ruhe in Frieden; er hatte nicht viel...

Ben Ali Libi de goochelaar
heette eigenlijk Michel
Velleman (1895-1943). Hij
trok overal veel publiek.

Opdrachten

Discussieer met je groepje of de klas over dit gedicht.
Je kunt deze vragen gebruiken: *Wat vind je mooi aan dit gedicht?*
Welke woorden of zinnen zijn moeilijk? Waarom koos de dichter
Ben Ali Libi? Gaat het gedicht alleen over het verleden?

Ben Ali Libi

Colofon Inhoud en tekst Ineke Mok i.s.m. Willem-Pieter van Ledden, Karen Polak Illustraties Patrick Zachmann/Magnum, Tine Brøndum, Ingrid van Voorthuysen Fotografie, Getty Images, Men At Work TV Produkties, Sony Pictures Home Entertainment, Robert Szuchta, Bruno Barbey/Magnum/Hollandse Hoogte, Ruud van der Rol, AISA, BnF, State Archive in Cracow, Jewish Historical Institute Warsaw, Pawel Mazur/Jewish Culture Festival Cracow, Koninklijke Bibliotheek België, Judaica Foundation Cracow, Joods Historisch Museum Amsterdam/collectie J. van Velzen, Sjaak Henselmans, Stichting Historie Joods Groningen, Anne van Loo, Visual Presentation/Levi Strauss Company, Universiteitsmuseum Groningen, Courtesy of the Archives/California Institute of Technology, Spaarnestad Fotoarchief/FSA, Universiteitsbibliotheek Leiden, Wiener Collection/Elias Sourasky Central Library Tel Aviv University, Jo de Haas/fam. A. Amsterdam, AFS/AFF, Yad Vashem, Zbigniew Kosci, Nederlands Auschwitz Comité, Twentse Courant Tubantia, Theater Instituut Nederland, Collectie Theater Instituut Nederland/Foto Joods Historisch Museum Amsterdam. Er is getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Wie in dit verband niet is benaderd, wordt verzocht contact op te nemen met de Anne Frank Stichting. Productie Anne Frank Stichting Ontwerp Karel Oosting Subsidie Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport